

ЗМІНИ В РЕЛІГІЙНІЙ МЕРЕЖІ ЮДЕЙСЬКИХ ГРОМАД УКРАЇНИ (1944-1948 рр.)

Актуальність теми. З середини 1940-х рр. поступово відновлюються юдейські громади, відроджується їхнє життя. Юдаїзм значно активізував свою діяльність, незважаючи на відсутність будь-яких національних громадських об'єднань і культурно-освітніх інституцій, а також тиск з боку влади. Тому дослідження цієї конфесії в означений період є важливим для сучасних науковців.

Розвиток юдаїзму в Україні після Другої світової війни був об'єктом пильної уваги різних дослідників. Щоправда лєвова частка у вивченні юдаїзму традиційно належала філософам. Історичні та соціологічні дослідження значно відставали, бо науковці повинні були аналізувати ще й особливості партійно-державної політики СРСР щодо юдеїв, а це було неможливим із-за відсутності доступу до спеціальних документів. Ця обставина позначилася як на радянській, так і на зарубіжній історіографії 1950-х — 1980-х років.

Радянська історіографія здебільшого негативно оцінювала роль юдаїзму. У працях таких дослідників, як М. Беленький [Беленький М.С. Материалы к лекции на тему: Происхождение и классовая сущность иудейской религии. — М., 1956. — 30с.], Ф. Маяцький [Маяцкий Ф. Иудаизм, его сущность и происхождение. — Київ., 1958. — 59с.], М. Шахнович [Шахнович М.И. Закат иудейской религии. — Л., 1965. — 243с.], Г. Лівшиць [Лившиц Г.М. Происхождение и реакционная сущность иудаизма. — Мн., 1962. — 39с.], М. Альтиулер [Альтиулер М. Что есть иудаизм?. — М., 1968. — 112с.], О. Москаленко [Москаленко А.Т. Происхождение и сущность иудейской религии // Заочные консультации по естественно-научным и научно-атеистическим вопросам. — 1958. — № 2. — С. 25-28;], Т. Кічко [Кічко Т.К. Іудейська релігія, її походження і суть. — К., 1957. — 48с;], А. Едельман [Эдельман А.И. Иудаизм: прошлое без будущего. — Ужгород, 1974. — 103с;] домінували войовничі підходи до вивчення конфесії. Автори переважно критикували юдаїзм, а такі важливі проблеми

* Гура О.А. — асистент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

як динаміка розвитку релігійних громад, напрями їх місіонерської діяльності розглядали поверхово і тенденційно.

Суттєвою прогалиною в радянській історіографії було також те, що історію юдаїзму в Україні описували фрагментарно, у контексті Радянського Союзу або й зовсім не висвітлювали. Політика радянської держави щодо релігії національних меншин теж залишалася поза увагою науковців.

Зарубіжна історіографія 1950-х— 1980-х років була репрезентована, здебільшого, працями Б. Голдберга [Goldberg B.Z. *The Jewish problem in the Soviet Union. Analysis and solution* — New York, 1961 — 374p], Е. Томаса [Thomas E. Sawyer *The Jewish Minority in the Soviet Union* — Boulder, 1979 — 353p.], Б. Файна [Fain B., Verbit F. *Jewishness in the Soviet Union. Report of an Empirical Survey* — Jerusalem, 1984 — 132p], Б. Підкуса [Benjamin Pinkus, Jonathan Frankel *The Soviet Government and the Jews 1948-1967. A documented study* — Cambridge, 1984 — 612p]. На думку дослідників, радянська влада часто змальовувала євреїв як антисоціалістичних опонентів, ворогів марксистсько-ленінського вчення. Тому, на відміну від християн та мусульман, юдейські священнослужителі були більш обмежені у своїх духовних правах. Інструментом боротьби з ними була політика антисемітизму. Яскравим прикладом такої нерівності, на думку дослідників, є наступ на львівську та чернівецьку синагогу. Зарубіжні автори не мали доступу до документальних джерел, тому їхні дослідження не позбавлені наукового суб'єктивізму.

Більш об'єктивну оцінку розвитку юдейських громад (у контексті зазначеної проблеми) зробили **сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідники**: В. Войналович [Войналович В.А. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 — 1960-х років: політичний дискурс*. — К., 2005. — 741с.], В. Єленський [Єленський В. *Церква за комунізму: п'ять моделей* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3690/28133/>], Я. Хонігсман [Хонигсман Я.С. *Катастрофа єврейства Західної України: євреї Восточної Галициї, Західної Буковини и Закарпаття в 1933-1945 гг.* — Львів, 1998. — 312с], С. Гершон [Гершон С. *Еврейская религия в Советской России / Книга о русском еврействе: 1917—1967 / Под ред. Я.Г. Фрумкина, Г.Я. Аронсона, А.А. Гольденвейзера.* — Иерусалим - М.; 2002. — 480с. — (Памятники еврейской исторической мысли)], В. Енгель [Энгель В.В. *Евреи в послевоенный период / Курс лекций по истории евреев России.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://jhistory.nfurman.com/russ/russ001-18.htm>.], Ф. Винокурова [Винокурова Ф. *Иудейские религиозные общины в условиях антирелигиозной политики в СССР (вторая половина 40-50 гг.) (Обзор архивных источников: по документам материалам госархива Винницкой области)* // *Десять років єврейського національного відродження в пострадянських країнах: досвід,*

проблеми, перспективи — К., 2000. — С.312-313]. Головна заслуга цих авторів полягала в тому, що вони аргументовано довели існування у СРСР і УРСР репресивного антирелігійного механізму та його згубний вплив на розвиток релігійних об'єднань.

***Мета статті** — розкрити основні тенденції суспільно-конфесійного розвитку юдейських громад в Україні після Другої світової війни, визначити загальні закономірності та особливості державної політики (із врахуванням зовнішньополітичних і внутрішніх чинників) щодо них.*

Основний зміст статті. З початком визволення України від німецько-фашистських загарбників відбувається поступове відновлення релігійних громад та відродження духовного життя. Перед державно-партійним керівництвом постало завдання не лише відбудувати зруйноване господарство, а й відродити довоєнний ідейний, етичний та побутовий клімат в суспільстві. Відтак, війна стала своєрідним каталізатором нового курсу в релігійній політиці. Останній був зумовлений внутрішньою еволюцією радянського режиму. Особливого статусу набуває Російська Православна Церква. Саме РПЦ стає частиною неоімперської радянської конструкції, в якій не було місця конкурентам на релігійній сцені. Дискримінації зазнають релігії національних меншин (юдаїзм, католицизм) та протестантські конфесії, що не вписувалися в панправослані задуми Кремля [Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 — 1960-х років: політичний дискурс. — К., 2005. — С. 35].

З метою встановлення всеосяжного контролю над релігійними процесами в державі було створено два спеціальні органи при Раднаркомі СРСР: спочатку Раду у справах руської православної церкви (1943 р.), а потім — у травні 1944 р. — Раду у справах релігійних культів. Ці установи стали своєрідними посередниками між релігійними громадами й організаціями та Радою Міністрів [Лисенко О.Є. До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни // Український історичний журнал. — 1995. — №3. — С. 7]. Якщо компетенція Ради у справах РПЦ обмежувалася лише однією конфесією, то Рада у справах релігійних культів здійснювала “зв’язок між урядом СРСР і керівниками релігійних об’єднань мусульманського, іудейського, буддійського віросповідання, вірмено-григоріанської, старообрядської, греко-католицької, лютеранської церков, сектантських організацій, з питань цих культів, які вимагають дозволу уряду СРСР” [Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 — 1960-х років: політичний дискурс. — С. 39].

Головою РСРК було призначено І.В.Полянського, а уповноваженим в Українській РСР П.Я. Вільхового. Відтак в Радянському Союзі у формі РСРК з'явився потужний орган, який фактично і навіть юридично керував діяльністю релігійних культів. 1944 р. ознаменував собою початок нового етапу у державно-церковних взаєминах.

Знищення німецького окупаційного режиму на території України сприяло масовому поверненню євреїв зі східних регіонів Радянського Союзу. У Львові, Станіславі, Дрогобичі, Луцьку, Володимирі-Волинському та інших визволених містах за підтримки влади почали відкриватися Бюро реєстрації євреїв. Точну кількість зареєстрованих осіб, взятих на облік напівофіційними Бюро, встановити важко. За приблизними даними, до Львова прибуло близько 260 осіб, до Дрогобича — 120, Станіслава — 76, Тернополя — 88. Переважну більшість єврейського населення, яке прибуло в західні регіони країни, складала вихідці з Одеської, Вінницької, Київської, Житомирської, Дніпропетровської, Кам'янець-Подільської та Чернігівської областей. Значну міграцію євреїв можна пояснити не лише бажанням повернутися в рідні краї, а й намірами репатріюватися до Палестини через Угорщину, Польщу та Румунію.

До більш активних еміграційних процесів євреїв спонукала таємна директива “Про стримування реєвакуації єврейського населення в західні райони України” [Там само.— С. 577].

В 1944 — 1946 рр. із території радянської України в рамках міждержавних угод були репатрійовані в Польщу та Румунію значні групи євреїв, що до війни мали підданство цих країн. Право на виїзд до Польщі надавали полякам та євреям, що відмовлялися від радянського громадянства.

Еміграція євреїв із України була прискорена проявами антисемітизму з боку місцевого населення та влади. Так, у Києві 4 вересня 1945 р. два військовослужбовці-антисеміти влаштували замах на старшого лейтенанта-радіооператора народного комісаріату державної безпеки УРСР І. Розенштейна. Захищаючись, Розенштейн застрелив нападників. Поховання убитих переросли в масовий безлад: натовп нападав і калічив перехожих євреїв. Постраждало близько 100 осіб, 36 з них померло того ж дня. 1 жовтня 1945 р. військовий трибунал засудив І. Розенштейна до розстрілу [Україна. Євреї в післявоєнній Советській Україні (1945-1991 гг.): Санкт-Петербург, 1995. — Серія “Труды по иудаике”. — Вып.3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/15413>].

Таким чином, штучне стримування можливостей вільної міграції та прояви антисемітизму змушували євреїв залишати межі країни нелегально. В 1945 — 1946 рр.

в західних регіонах СРСР діяла підпільна організація “Бріха” (“Втеча”). Вона була створена в Польщі в січні 1945 р. групою єврейських партизанів із країн Східної Європи для переprави вцілілих євреїв до Палестини. За фіктивними польськими документами, здебільшого через Львів, країну залишили тисячі радянських євреїв. В 1946 р. більшість активу організації, зокрема С. Іоффе, Я. Янкелович (Янай), Е. Зайдін та З. Кріль, було заарештовано. В 1947 р. Особлива нарада при МДБ СРСР засудила їх до тривалих строків ув’язнення (7-25 років). На цьому “Бріха” припинила своє існування.

Перешкоджав вільній міграції єврейського населення і процес оформлення дозволів на виїзд. Владні зловживання на місцях були масовим явищем. Працівники обласних управлінь народного комісаріату внутрішніх справ УРСР брали хабарі, оформляючи виїзні документи як договори на купівлю квартир чи меблів.

Певне потепління державно-церковних взаємин у повоєнні роки не стосувалося юдейського культу. За відсутності свого духовного центру, юдейські громади та групи віруючих в Україні існували та діяли самостійно, на автономних засадах. Будь-які питання внутрішнього життя громади вирішували через свій керівний орган, служителя культу (рабина), канторів (співців) чи групу осіб, що займалися похованням померлих. Проте абсолютно вільними у своїй діяльності виборні виконавчі органи релігійної громади не були. Уповноважений в справах релігійних культур, місцеві органи влади та атеїстичний актив постійно тиснули на юдейські конфесії [Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 — 1960-х років: політичний дискурс. — С. 578].

Особливо гостро в повоєнний період стояло питання реєстрації юдейських релігійних об’єднань. Ще в листопаді 1944 р. Раднарком затвердив інструкцію щодо порядку відкриття молитовних будинків релігійних культур [Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВОВ України), м. Київ. — Ф. 4648, Оп. 5, Спр.19, Арк. 7-15]. Вона, зокрема, передбачала:

§ клопотання віруючих релігійних об’єднань мало бути підписаним не менше ніж 20-ма повнолітніми громадянами із числа місцевих жителів, не позбавлених виборчого права, після чого його треба було надіслати до обласних або крайових виконавчих комітетів рад депутатів трудящих, а також до Раднаркомів Союзних і автономних республік, де немає обласного поділу;

§ уся робота з прийому, обліку й попереднього розгляду заяв віруючих, перевірки документації, складання висновків, входила до компетенції уповноважених Ради;

- § клопотання віруючих надсилали районні та міські виконкоми без рішення уповноваженого;
- § якщо Раднаркоми республік (союзних і автономних) і виконкоми (крайові та обласні) вважали за доцільне задовольнити клопотання віруючих, то вони передавали всі матеріали із висновками в РСРК для остаточного розгляду;
- § у своїх висновках Раднаркоми й виконкоми вказували: чи усі члени “двадцятки” повнолітні, мають виборче право, є представниками групи віруючих; у якому стані перебуває молитовний будинок і як його використовують; коли і за рішенням якого радянського органу цей молитовний будинок було закрито; число функціонуючих у районі чи місті молитовних будинків того релігійного культу, до якого належать заявники, і відстань від цих споруд до місця проживання заявників;
- § якщо Рада погоджувала відкриття, то надсилала своє попереднє рішення до Раднаркому СРСР для схвалення;
- § після схвалення Рада повідомляла своє рішення Раднаркому чи облвиконкому; останні реєстрували нову релігійну громаду й оформляли передачу віруючим молитовного будинку;
- § якщо віруючим відмовляли, Раднаркоми й виконкоми (обласні і крайові) виносили про це вмотивоване рішення;
- § якщо на території, де клопотали про відкриття молитовного будинку, проживали представники духовного центру цього культу, то уповноважені з’ясовували і їхню позицію [ЦДАВОВ України, м. Київ. — Ф. 4648, Оп. 5, Спр.19, Арк. 110].

Відтак закрити молитовний будинок було значно простіше, ніж відкрити його. Всі владні повноваження в таких питаннях належали РСРК.

Гостроту проблеми дещо зняла постанова РНК № 232-101с від 28 січня 1946 р. “Про молитовні будинки релігійних громад” [Вільховий Ю.В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40-х — 70-х років ХХ ст.): дис. канд. істор. наук. — Полтава, 2002. — С. 90]. Вона передбачала надання релігійним центрам і громадам прав обмеженої юридичної особи. Це означало, що громади могли купувати транспорт, виробляти і продавати віруючим предмети культу, будувати й придбавати приміщення для церковних потреб. Церквам дозволяли мати рахунок у банку; зареєстрованим громадам передбачалося виділення державою будівельних матеріалів, хоча й у незначних розмірах [ЦДАВОВ України, м. Київ. — Ф. 4648, Оп. 5, Спр.19, Арк. 151, 156]. Водночас, ця постанова ще більше посилила повноваження РСРК щодо культів.

Так, у складній ситуації опинилася відновлена наприкінці 1944 р. єврейська релігійна громада м. Запоріжжя. Не маючи молитовного будинку, вона залишилася незареєстрованою, хоча відповідну заяву подавали. Віруючі змушені були збиратися на орендованій квартирі і там “здійснювали треби по своєму культу” [ЦДАВОВ України, м. Київ. — Ф.4648, Оп.2, Спр. 12, Арк. 25]. Така ж доля спіткала звернення віруючих Харкова, Кривого Рогу, Богуслава, Станіслава.

У наступні роки подібні питання вирішувалися відповідно до постанови РНК СРСР “Про молитовні приміщення релігійних об’єднань” (січень 1946 р) та листа РСРК при РНК СРСР (квітень 1946 р.). Після переобладнання будівель під молитовні будинки їх мали передавати у власність держави, а не релігійних громад.

Таким чином, антирелігійні заходи радянської влади унеможлилювали відкриття нових синагог та сприяли закриттю існуючих. Кількісне ж скорочення юдейських громад визнавалося найголовнішим та найважливішим завданням [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4555, Арк. 358]. Так, станом на 1 жовтня 1945 р. в Україні було взято на облік 59 діючих синагог. З них лише 5 було відкрито за рішенням Ради у справах релігійних культур. Інші були зареєстровані ще до створення інституту Уповноважених Ради — у другій половині 1944 р. і на початку 1945 р., під час масового повернення євреїв із евакуації [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.1, Спр. 1640, Арк. 102-105]. Загалом, впродовж 1946 — першої половини 1947 р., за рішенням союзних органів, було закрито 9 синагог [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4555, Арк. 358].

Особлива увага партійних органів була прикута до боротьби з “націоналістичними проявами” в юдейських громадах. Синагозі м. Львова державні наглядачі приписували “яскраво виражене специфічно національне та суспільне забарвлення”, називали її “кагалом”. На думку партійно-державного керівництва, діяльність Львівської юдейської громади виходила далеко за межі релігійної. Причиною занепокоєння Уповноваженого Ради по Львівській області стала добродійна діяльність синагоги. У своєму звіті він повідомив: “Виконавчий орган єврейської громади головним чином займається питаннями надання грошової допомоги бідним єврейським сім’ям, розшуком зниклих членів єврейських сімей, здійснює практичну допомогу в справі швидшої відправки євреїв, що бажають виїхати до Польщі” [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.1, Спр. 1640, Арк. 176-180].

Практична діяльність юдейської громади м. Львова свідчила, на думку Уповноваженого Ради, про “абсолютно нерелігійний стиль роботи” та ігнорування існуючого законодавства. П. Вільховий, доповідаючи керівним органам, зазначав: “Ми змушені були прийняти найкатегоричніші заходи, спрямовані на припинення

незаконних явищ в громаді, та ввести її в рамки, точніше “замкнути” все їхнє релігійне життя в межах лише синагоги, не допускаючи прояву поза її стін. Одночасно з цим поступово, але послідовно та твердо проводити очищення ритуалу від всього, що не пов’язане з релігією та є шкідливими пережитками крайніх елементів єврейської релігійної догматики” [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4555, Арк. 325].

Як результат, правління релігійної громади розпустили, кантору та рабину заборонили виконувати їхні обов’язки, а голову Л.Серебряного заарештували і засудили на 5 років позбавлення волі. Подібні випадки зафіксовані і в юдейських громадах Тернополя, Чернівців, Дніпропетровська, Одеси, Харкова та інших міст України [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4556, Арк. 131-134].

У контексті багаточисленних ідеологічних кампаній 1944 — 1948 рр., набула розмаху і боротьба з міньянами. Відповідно до єврейських законів, міньян (з івриту — “підрахунок”, “число”) — це група з 10 дорослих чоловіків (старших 13 років), які брали участь у суспільному богослужінні і низці інших релігійних церемоній. В Україні у повоєнний період такі об’єднання налічували близько 60 осіб. Міньяни існували в багатьох містах: Києві, Одесі, Харкові, Полтаві. Перебуваючи у статусі напівлегальних та невизнаних державними органами, ці організації задовольняли духовні та культурні потреби єврейських громадян.

Найбільш поширеним методом боротьби з власниками будинків, де збиралися віруючі, були адміністративні стягнення у вигляді штрафу чи виселення в інші населені пункти. Обшуки квартир та переслідування служителів культури вважалися звичайною владною процедурою. Максимальною санкцією, що передбачалася адміністративним кодексом УРСР за недотримання законодавства про культури, був штраф в розмірі 100 крб чи 30 діб виправних робіт. Уповноважений РСРК П.Вільховий був схвильований тим, що “в даному випадку питання “грошового штрафу” для цих тузів є абсолютно невідчутним і безкорисним стягненням, яке дає можливість і в подальшому займатися цією дуже прибутковою справою” [ЦДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4556, Арк. 131].

Щоб ліквідувати діючі міньяни у Києві, Дніпропетровську, Чернігові, Одесі та інших містах України, П.Вільховий запропонував “використати податковий прес, але в більш потужнішому його варіанті”. Як приклад, утримувач одного з найбільших міньянів Києва Н.Неізвесний сплатив міськфінвідділу 9 тис. крб, після чого міньян припинив своє існування.

За активної підтримки органів міліції до організаторів міньянів застосовували також паспортний контроль. Проте, як виявляли масові перевірки: “всі вони прописані на законній підставі і застосувати до них закон про паспортний режим — неможна” [ЩДАГО України, м. Київ. — Ф.1 Оп.23. ч.2, Спр. 4556, Арк. 131].

Таким чином, міньяни, маючи значний вплив на віруючих, не вписувалися у запропоноване московськими кураторами законодавство щодо релігійних культів. Радянське керівництво свідомо надавало їм статус нелегальних релігійних об’єднань і підпільних зборищ, щоб мати підстави для їхньої ліквідації.

Незважаючи на штучне стримування реєстрації релігійних громад юдейського віросповідання означеного періоду, віруючим вдавалося довести своє право на відкриття синагог. На кінець 40-х рр. ХХ ст. вони з’явилися в Києві, Харкові, Львові, Ужгороді, Одесі, Вінниці, Чернігові, Дніпропетровську, Херсоні, Миколаєві, Житомирі, Ужгороді, Проскуріві, Кіровограді, Полтаві та Рівному. Інші громади діяли в районних центрах та містечках. У липні 1947 р. на території України було зафіксовано 74 діючі релігійні об’єднання, 54 з них зареєстровано уповноваженим Ради. Духовне керівництво здійснювали 26 рабинів.

Висновки. Державно-партійна політика щодо юдейського культу в Україні у повоєнні роки мала такі тенденції:

- § заборона вільної міграції єврейського населення;
- § стримування процесу реєстрації релігійних громад та обмеження їхньої діяльності;
- § закриття існуючих синагог, фабрикація кримінальних справ та арешти служителів культу, віруючих;
- § використання адміністративного та податкового тиску на юдеїв;
- § поступова ліквідація нелегальних релігійних об’єднань (міньянів).

А н о т а ц і ї

У статті **О. Гури** “**Зміни в релігійній мережі юдейських громад України (1944- 1948 рр.)**” розглядається трансформація мережі юдейських громад в Україні у 1944-1948 роках. Аналізується політика радянської влади щодо юдейської конфесії та визначається становище її громад в Україні. Автор досліджує тактику радянського керівництва щодо юдаїзму у післявоєнний період, визначає наслідки антирелігійної кампанії тих років, форми боротьби з релігійністю.

***Ключові слова:** юдеї, громада, репресії, законодавство про культу, конфесія, Уповноважений Ради у справах релігійних культів, віруючі, клір, державна реєстрація, мін'яни.*

В статье **А. Гуры** “**Изменения в религиозной сети иудейских общин Украины (1944-1948 гг.)**” рассматривается трансформация сети иудейских общин в Украине в 1944-1948 годах. Анализируется политика советской власти относительно иудейской конфессии и определяется положение ее общин в Украине. Автор исследует тактику советского руководства относительно иудаизма в послевоенный период, определяет последствия антирелигиозной кампании, формы борьбы с религиозностью.

***Ключевые слова:** иудеи, община, репрессии, законодательство о религиозных культу, конфессия, Уполномоченный по делам религиозных культов, верующие, клир, государственная регистрация, мин'яны.*

In the article of **O. Hura** “**Change in the religious network of Judaic communities of Ukraine (1944-1948)**” transformation of network of Judaic communities is examined in the Ukraine of the 1944-1948. The soviet governmental policy as to the Judaic confession is analyzed; the state of the religious communities in Ukraine is defined. The author studies the soviet tactics as far as Judaism in the post-war period is concerned. The main consequences of the anti-religious campaign and the ways to fight against clergymen are touched upon.

***Key-words:** Jews, repressions, cult legislation, confession, a representative of religious cult, believers, klir, state registration, min'yans.*
